

ПРИКЛАДНА КУЛЬТУРОЛОГІЯ І КУЛЬТУРНІ ПРАКТИКИ

Наумова Марта

КУЛЬТУРНІ МОДУСИ СОЦІАЛЬНОГО ЗНАННЯ

Анотація. Стаття містить спробу концептуалізації феномену соціального знання як основи соціального семіозису і допредикативного регулятора практик. Визначено онтологічний і гносеологічний статус соціального знання в контексті культури, механізми його об'єктивзації і стандартизації, рівні кодифікації, від первинних схем означування соціальної реальності до складних дискурсивних формацій.

Ключові слова: соціальне знання, комунікація, культура, соціальний семіозис, природна установка, конвенційні значення (уявлення), породжуючі принципи практики.

Аннотация. В статье приведён опыт концептуализации социального знания в контексте культуры. Акцентируется перспективность исследования генезиса "социальных представлений", конституирующих сферу здравого смысла, которая складывается из естественных, но отнюдь не наивных воззрений агентов, предшествующих их повседневным практикам. Социальное знание рассматривается в работе как многофункциональный феномен, находящийся в центре современных социологических концептуализаций. В паттернах социального знания определяется весь социальный опыт индивида, включая первичные семантизации реальности до развитых, сложных дискурсивных систем.

Ключевые слова: социальное знание, коммуникация, культура, социальная интеракция, конвенциональные значения (представления), социальный семиозис, естественная установка, порождающие принципы практики.

Summary. The article contains analysis of ontological and gnosiological status of social knowledge in context of interaction. The author has analysed meaning of the term "social knowledge", its function in process of sense creation and regulation of different social practices.

Key words: social knowledge, communication, social interaction, conventional meaning, natural attitude, generating principles of social practice.

Актуальність. Коли йдеться про необхідність осмислення соціокультурної ситуації в Україні, зазвичай апелюють до її невизначеності й неосмисленості, до відсутності або неадекватності офіційних номінацій, складності орієнтації в різноманітних версіях соціальної

реальності, відтворюваних медіа. Втім, ніхто не заперечує, що соціальний зв'язок існує і перманентно відновлюється.

Тут постає питання: внаслідок чого підтримується відносна стабільність українського соціуму, яким чином людина орієнтується і виживає в цьому світі, якщо структури колишньої радянської свідомості істотно деформовані, а нові визначення загальної соціальної ситуації або відсутні, або не набули статусу соціально аксіоматичного знання? Попри цілковиту неспроможність ідеологічних найменувань і варіативність описових моделей реальності, непевність рефлексії навряд чи доречно говорити про порожнечу свідомості або соціокультурної ситуації, яку прийнято називати аномією [1]. А нездатність легітимних сенсотворців до називань і вербалізацій навряд чи можна характеризувати як глибинну кризу раціональності, адже мінімальна сенсова єдність, необхідна для підтримки соціальної інтеракції, забезпечується аж ніяк не завдяки їм. Простір загальних сенсів породжено на ґрунті когнітивних конструктів конвенційного знання, загальних принципів бачення, оцінювання та дії.

Стабільний соціум спирається на вкорінену в структурах соціального знання природну установку, відповідно до якої світ сприймається як самоочевидна даність, а реальність повсякденності – як упорядкована і неproblemатична. Здоровий глузд і допредикативні форми практичного мислення можна, таким чином, розглядати як невинуваті і чи не єдине джерело соціальної стабільності. До того ж, плідне навіть у суттєво зміщених координатах.

Водночас відсутність чітких уявлень про особливості генези та динаміки конвенцій-

них соціальних значень, а також механізмів закріплення або стандартизації їх як інтерсуб'єктивних зразків сенсоутворення аж ніяк не сприяє подоланню ідеологічної кризи й загалом негативно позначається на ухваленні управлінських рішень.

Отже *об'єктом* дослідження є соціальне знання як “загальнозначущі” повсякденні уявлення про “порядок речей” і дій, схематизми оцінювання й практичні рецепти поведінки, що зводять нанівець імовірну проблематичність взаємодії й забезпечують ефективність численних соціальних практик. А *предмет* – статус соціального знання в системі культурних практик

Метою цієї роботи є спроба концептуалізувати феномен соціального знання як базової когнітивної структури, що організовує соціальний досвід індивіда й передує будь-якій практиці, як культурного феномену.

Знання в контексті концептуально-дискурсивного осягнення соціального світу. Те, що традиційно розуміють під “знанням”, точніше те, що соціально-гуманітарні дисципліни без додаткових обґрунтувань підводять під концепт “знання”, містить у собі розмаїтий світ мовних і символічних репрезентацій. Це корпус гетерогенних за структурою і формою, ступенем універсальності, обґрунтованості та механізмами трансмісії дискурсивних моделей осмислення і пояснення людиною власного світу. Як знання розглядають усі форми опису реальності в даній культурі, які претендують на значущість: від імпліцитних, дорефлексивних практичних схематизмів повсякденності, що породжують раціональні практики, усних наративів, що транслиують традицію, до наукових статей і статей Конституції, продуктів медіа і вільного мистецтва.

Якщо говорити про найбільш експлуатовані в гуманітарному і соціологічному дискурсі спроби розрізнення типів і форм знань, а також основних проблематизацій, то умовно їх можна звести до наступних.

1. У гетерогенному комунікативному просторі вирізняють два полюси: загальнозначуще, універсальне, інституціоналізоване знання й різноманітні когнітивні форми суб'єктивного досвіду індивіда. У першій категорії надосо-

бового й “об'єктивного” знання досліджуються універсальні ціннісно-нормативні структури осмислення реальності: кодифіковані юридичні нормативи або лише частково експліковані моральні імперативи, виражені в наративних формах культурної традиції (міфи, казки, прислів'я, доправові норми), а також інституціоналізовані форми вироблення знання, які претендують на пошук істинних репрезентацій реальності в межах наукового дискурсу. Що стосується іншого полюсу – індивідуального запасу знань, який визначає суб'єктивні настановлення оцінювання та дії, він зазвичай розглядається як похідний, конституйований у процесі інтеріоризації індивідом певного ансамблю культурних сенсів. Когнітивні структури індивіда й увесь індивідуальний запас знань розглядають переважно як результат засвоєння вже наявних у культурі анонімних структур породження сенсу в процесі соціалізації.

2. Не можна обійти увагою і традиційне розрізнення знань, включених у “гру істинності та хибності”, і знань іншого типу, що не вписуються в контекст денотативної модальності – знань нормативного порядку. Такий розподіл глибоко вкоринився в підсвідомості теоретиків як своєрідна бінарна опозиція” від часів розквіту німецького ідеалізму. Результат розподілу розуму на когнітивний або теоретичний, з одного боку, і практичний – з іншого, спричинює розведення, відповідно, двох типів організації знань, за термінами Рорті, “нормального” і “ненормального” дискурсів [2]. У першому випадку йдеться про знання, орієнтоване на пошук достовірних і обґрунтованих репрезентацій реальності в межах правил породження і співвіднесення висловлювань, відпрацьовуваних у легітимуючому цю мовну гру філософському дискурсі. Інший полюс складають знання, “підживлюючі” нормативні системи, які не мають інших обґрунтувань, окрім соціальної практики. Причому, через синкретичність і лише часткову експлікацію останнього дослідницький інтерес концентрується переважно на формах інституціоналізованого, легітимуючого себе наукового знання.

3. У соціологічних проектах знання нерідко диференціюють залежно від практик,

які воно обслуговує, й у полі яких це знання конструюється, а також за типами соціальної дії. Згадаймо, приміром, загальновідому класифікацію Ю. Хабермаса: 1) практики виробництва (або стратегічна, телеологічна дія), що потребують технічних інструментальних знань і ангажують природничі й технічні науки; 2) “техніки підпорядкування” (норморегуляційна дія), що дають змогу визначати поведінку індивідів, приписувати їм певну мету й завдання; ця сфера співвідноситься з корпусом експлікованих у нормативних системах знань про інституціоналізовані стандарти соціальної діяльності; 3) техніки сигніфікації (драматургічна дія). До цього типу класифікацій можна віднести й тематичне членування знань на поля, сконцентровані навколо різноманітних інститутів – права, етики, політики.

4. Класифікація і, відповідно, розгляд наявних у культурі знань, з огляду на простір їх релевантності, – універсальні й загальнозначущі сенсові системи, з одного боку, і “специфічні” когнітивні конструкти, поділювані деякими соціальними категоріями (специфічно-рольове знання, скажімо) – з іншого. З цим розрізненням можна співвіднести членування сукупного знання за принципом його темпоральної модальності. Тут, як правило, розрізняють, з одного боку, знання, організовані в стабільні й загальнозначущі “символічні універсуми”, які презентують універсальні цінності й функціонують як нормативне підґрунтя будь-яких форм соціальної інтеракції (право, релігія тощо); а з іншого боку, такі пучки значень, що спонтанно виникають і вільно рухаються, наділяючи культуру образом “плинної спонтанності”. У цих межах розглядають феномени, що циркулюють у масовій комунікації, швидко вмираючі химерні, відмираючі згодом і миттєво змінювані водночас із трансформацією соціальної ситуації. Поширеною є тенденція поєднувати обидві наведені класифікації. Втім, зауважимо, що на корені цього бінару можна натрапити в побудовах традиційної гносеології, а саме, у відомому від часів греків протиставленні знання і думки-докси.

На підставі цієї доволі схематичної замальовки перспектив і класифікацій у тради-

ційних дослідженнях знання, можна, однак, дійти певних висновків щодо підходів до дослідження природи і механізмів функціонування його в суспільстві. Традиційні моделі виходять з неявного настановлення, що знання є щось субстанціональне і що раз відкриті, “віднайдені”, усвідомлені істини здатні перетворюватися на різноманітні форми і вільно циркулювати в соціальному просторі. Така концептуалізація ґрунтується на припущеннях того, що:

1) знання більш-менш повно і правильно відбивають не належну свідомості “об’єктивну” реальність;

2) знання є субстанцією, що містить деяку інформацію, якусь “вже наявну” сенсову єдність, яка зазвичай припускає його цілковиту усвідомлюваність;

3) у соціальному полі знання виконують регулятивну функцію, нормалізуючи відносини між різноманітними соціальними одиницями, забезпечуючи необхідний для підтримки соціального зв’язку “комунікативний мінімум”;

4) і, нарешті, ще один суттєвий момент: різноманітні дискурсивні системи, які об’єктивують усе наявне в культурі знання, розглядають як принципово співвимірювані, тобто такі, що підпорядковані одній і тій самій множині правил, які дають змогу досягти згоди – констатувати порівнюваність або несуперечливість усіляких висловлювань. Позаяк такий проект важко здійснити і “немає жодних підстав вважати, що можна визначити метапрескрипції для всіх мовних ігор” [3, 154], висловлювання, що їх неможливо вписати в апріорно постульовану систему правил “доброго дискурсу”, визнають маргінальними елементами в родині дискурсів: їм відмовляють у конструктивній ролі та будь-якій значущості для соціальної практики. Йдеться, ясна річ, про “ненормальний” – релігійний, повсякденний, літературний та ін. дискурс. “Регулятивна ідея” такої ідеологеми полягає в прагненні досягнення вичерпного, загальнозначущого опису і прояснення дійсності, що розгортається в межах апріорно встановлених структур породження такого дискурсу.

Таким чином, знання лише транслює значення і не є сенсопороджувальним, – воно

лишень медіатор, що передає смисл. Ці “позитивістські аксіоми” заслуговують на докладніший розгляд.

Субстанційна концепція знання. В уявленнях про природу знання й досі “грає” метафора дзеркала природи. І сьогодні гуманітарні дисципліни не позбавлені припущення про природу пізнання як про взаємини між суб’єктом і об’єктом. Знання в такій інтерпретації є більш-менш точними репрезентаціями феноменів, що спостерігаються – як екстеріорних, так і внутрішніх. А людський розум постає в образі “величезного Дзеркала Природи” [2]. Уся епістемологічна традиція від часів Декарта моделює знання на сприйнятті, а одержання нових вірогідних знань і легітимацію їх як істинних розглядає як рефлексивну процедуру, можливу завдяки спеціальним ментальним процесам. Отож, ми донині експлуатуємо цю модерністську метафору, розглядаючи знання як корпус дискурсивних утворень, продукт відтворювальної здатності людського розуму, неодмінно вписуваний у “гру істинного і хибного”. Презумпція істинності знання зберігається і тоді, коли розглядають досягнення згоди з приводу практичних, етичних або естетичних справ. Навіть якщо в дусі прагматичного повороту в гносеології, лінгвістиці й соціології концепт знання стає тим, говорячи словами Джеймса, “у що краще вірити”, а не “точною репрезентацією реальності” і навіть якщо обґрунтованість знань стає предметом дискурсу і соціальної практики, природа знання, його онтологічний статус не змінюються. Такий підхід лише переносить проблему обґрунтованості знань зі сфери специфічного взаємовідносини між ідеями й об’єктами, “словами і речами” в царину відносин між людиною і міркуваннями (Р. Рорті) [2]. Вірогідність знання визначається ступенем його соціальної обґрунтованості як деякої віри (Пірс, Джеймс, Дьюї, Вітгенштейн, Селларс, Куайн) або як перемоги в аргументації (Апель, Габермас) і вже не розглядається як достаменність репрезентацій екстеріорного. Але таке переорієнтування не заторкує визначення знання в термінах засобу або інструменту соціальної комунікації як медіуму між індивідуальними практиками

і системою інституцій, що виконує переважно регулятивну функцію.

Знання, отже, виступає певним посередником між уже конституйованими системами об’єктів та інститутів і соціальними агентами. Знання розглядають як неодмінний атрибут будь-якого соціального зв’язку: в категоріях загального знання відбувається визначення ситуації взаємодії учасниками інтеракції; регламентаційний пресинг інститутів не міг би здійснюватися поза знанням агентами відповідних нормативів і ступеня ризику невиконання їх; знання у формі наративів забезпечує трансляцію універсальних культурних цінностей, а отже, й інтеграцію подій особистого вибору в деяку усвідомлену історію. Але навіть усвідомлюване в такий спосіб знання містить у собі відбиток якоїсь вторинності. Ще раз наголосимо на цьому моменті: знання як надбання агента постулюють як засіб ефективної соціальної комунікації й у цьому сенсі – як адекватну репрезентацію екстеріорного соціального контексту або внутрішніх станів. Водночас конституентом знання є певний соціальний суб’єкт (індивід, група, інститут), а опис його динаміки, трансмісія в деякому соціально-культурному просторі замикається на дослідженні процесів його об’єктивізації в різноманітних дискурсивних і матеріальних системах (екстеріоризації) та інтеріоризації в процесі соціалізації [4]. У соціологічній традиції можна відчутти неявну тенденцію розглядати знання як інструмент “підпорядкування” людини певній меті. Інакше кажучи, знання – здебільшого нормативного порядку – розглядають як регулятор конституційної діяльності інститутів із шліфування індивідів, котрі чинять опір. У такій перспективі знання – це своєрідне середовище і засіб інтеграції всіх одиниць соціальної системи, водночас його вважають похідним і структурованим інституціями елементом.

У подібних субстанціоналістських поглядах на феномен знання немає нічого дивного, – адже таке бачення накладають безпосередні інтуїції повсякденного досвіду, в яких єдиними реаліями визнають сукупності об’єктів і характеристики їх. Отже, знання, з огляду на спричинюваний ним вплив на практики,

неодмінно концептуалізують й розглядають винятково як об'єктивоване в різноманітних дискурсивних системах, як інституціоналізований елемент у структурі соціальної інтеракції. У цьому річизі тільки-но об'єктивовані в дискурсі або символічних об'єктах значення, що цілковито усвідомлюються агентом і задають мотиваційну динаміку його раціональної діяльності, підлягають під концепт знання.

Такий підхід, утім, елімінує зі сфери дослідницької уваги цілий шар феноменів, вартих уваги. Справа в тім, що раціоналістична ідея “прозорості” й інтелігібельності світу є відносною. Людина “заторкнена соціальною дійсністю”, а не лишень “обізнана з соціальною дійсністю: вона має бути визнана і привласнена, а не тільки пізнана. У соціальну дійсність не можна “увійти”, з неї не можна “вийти”: вона є те, чому агент завжди належить” [5, 276].

Практика агента є свого роду інтенціональність без інтенції, дорефлексивний акт буття [6, 36]. А початковим ставленням агента до соціальної дійсності саме й є “причетність”, втілена в реальність самого агента, “онтологічна співучасть”, доксихне ставлення як “онтологічна ангажованість” [7, 213–214]. Таке доксихне або практичне ставлення агента до соціальної дійсності перебуває “до” або “по той бік” інтенціонального ставлення, і саме його пізній Гайдеггер визначав як “немислиме”. Тому принципово важливим у досвіді соціальної дійсності й у роботі з його структурування є те, що він “... припускає звернення до практик нижче експліцитного рівня уявлення і вербальних висловлювань” [7, 65].

Це означає, що в підґрунтя більшості повсякденних практик покладено не свідомий, раціональний вибір агента, а *практичні схеми* у вигляді додискурсивних систем або конструктів орієнтації у соціальному просторі. Такі практичні, інформаційні схеми виявляються когнітивними конструктами – категоріями сприйняття, оцінки, а також дії – і, отже, можуть розглядатися як знання. Є підстави стверджувати, що кодифіковані (об'єктивовані) у дискурсі знання становлять аж ніяк не переважну частину всього того, що

можна визначити в термінах знання і що є породжувальним принципом практики. Можна стверджувати також, що ці дискурсивні форми різного ступеня оформленості та складності є лише експлікацією усталених, кристалізованих у традиції прагматичних зразків, формул сприйняття, розуміння, оцінки і взаємодії.

Самий факт існування таких дорефлексивних регуляторів сприйняття, оцінки й дії є беззаперечним. Справді, чимала частина дій і навіть вироблення суджень відбувається поза межею усвідомлення. Осмислення дії іншого, та й своєї власної відбувається минулим числом і з певною часткою випадковості. Власне, навіть “батьки-фундатори” соціології, котрі присвятили себе створенню теорії, здатної зробити практику розумною, не заперечували цього. “... Ми ледве здатні, неясно і часто-густо неточно, розгледіти справжні причини, що змусили нас діяти, і природу наших дій...” – стверджує Дюркгейм [8, 395–396]. Та й Вебер, зазначаючи складність місії соціолога з моделювання раціональної соціальної поведінки, так само як і Дюркгейм, констатує: “Передбачуваний сенс” реальної поведінки здебільшого усвідомлюється нечітко або не усвідомлюється взагалі.

Діючий індивід лише безпосередньо “відчуває” цей сенс, втім, аж ніяк не знає його, “ясно його собі не уявляє”; у своїй поведінці він здебільшого покладається на інстинкт і навички. В реальній дійсності справді ефективна, тобто цілком усвідомлена і зрозуміла за своїм сенсом поведінка – завжди лишень крайній випадок” [9, 624]. Тобто, конструюючи сенсовий континуум світобудови – всіх предметів і взаємодій, які оточують нас кожної миті буття, – ми не рефлексуємо з приводу того, яким чином ці сенси генеруються. Сенс завжди постає перед нами як уже даний і цілком об'єктивний: у цьому полягає одне з припущень природного настання.

Але тут з'являється інше питання. Навіть якщо, поза всяким сумнівом, залишається “неусвідомлюваність” більшості повсякденних дій (що, безумовно, не означає відсутності раціональності в поведінці), чи може-

мо ми розглядати конструкти, що фундують будь-який процес сенсоутворення, в *термінах* знання? Чи можемо ми стверджувати, що ці “породжувальні принципи” практик, зокрема типізовані конструкти повсякденного мислення, – практичні класифікації, системи очікування, схеми рутинних операцій і дій, що функціонують поза межею, “по той бік” свідомості та дискурсу, все ж таки є когнітивними феноменами, щось таке, що можна розглядати як знання? Адже, як показано вище, традиційна соціологія, так само як і модерністська наука загалом, заперечує апеляцію до “суто досвідних”, спонтанно народжених у рутині повсякденних практик проявів людської свідомості й самосвідомості, всього того, що вона зневажливо називає здоровим глуздом, не говорячи вже про “підпорогові” структури. Сумнівним видається й застосування предикатів “дорефлексивне”, “додискурсивне” стосовно терміна “знання”. *Проте ми відкинемо підозру щодо “пред-розсудків” і зробимо їх предметом дослідження.*

Плюральність типів раціональності та модуси знання. Тут потрібні певні уточнення. Здавалося б, “соціальні уявлення”, народжені в стихії інтеракції, через їхню специфічну раціональність важко підвести під традиційний концепт “знання”. Класичний ідеал раціональності висуває до процедур одержання й представлення знання такі вимоги, яким прагматичні схематизми сприйняття й оцінювання відповідати не можуть.

Проте ми розглядаємо їх як *соціальне знання*, як когітальні феномени, але іншої, специфічної модальності. Принципові моменти цього розрізнення водять такі: по-перше, імпліцитні конструкти соціального знання доконцептуальні й нерефлексивні, а отже, не систематичні й не предметні, на відміну від концептуально-дискурсивних форм знання; по-друге, актуалізуючись безпосередньо в моменті народження змісту, соціальне знання породжує ситуативні унікальні сенси, які лише частково піддаються об’єктивації; по-третє, соціальне знання не може розглядатися в денотативному модусі в термінах “істинності/хибності”. Єдиним критерієм “адекватності” інформаційних схем

слугує їх надійність – успішне завершення практики.

За всієї невідповідності практичних схематизмів моделям дискурсивного знання, неможливо заперечити *розумність* більшості повсякденних соціальних практик. А отже, когнітивні конструкти соціального знання вписуються в інший тип раціональності, є іншою модальністю буття знання – прагматичною, основні характеристики якої ми саме й спробуємо зараз з’ясувати.

1. “Безсистемне” знання. Класичний ідеал раціональності припускає пов’язування всього набутого достовірного знання в якусь систему взаємозалежних висловлювань (суджень). Ця система суджень, які прояснюють істинні й закономірні зв’язки буття, заснована на принципах каузальності – причиново-наслідковій схемі, аналітичному розтині предмета, відокремленні чинників, пошуку засновків. В ідеалі (науковий дискурс) таке знання припускає вивірений і оброблений термінологічний апарат, систему процедур верифікації своїх положень і набуття в перспективі статусу легітимних уявлень про “природу речей”. Соціальне знання, на противагу “зразково-показовому” науковому дискурсу, не дискурсивне, не підлягає генералізації і трансляції на аналогічні прецеденти. Прагматичні схематизми не можуть являти собою систему внаслідок щонайменше двох обставин. По-перше, хоча чимало соціально значущих зразків об’єктивовано в дискурсі й інституціоналізовано, вони, проте, працюють як набір схем інтерпретації на індивідуальному рівні як автоматизм. Отож, ми не можемо говорити про усвідомлювану систему або ієрархію цих патернів сприйняття й діяльності. Напевне, існує якась матриця розташування їх на глибинному психологічному рівні, яка містить різноманітні “системи” розрізень, класифікацій об’єктів, їх характеристик та інших всіляких аспектів ситуацій. Але співвідношення окремих фрагментів цієї, безперечно, цілісної суб’єктивної матриці значень навряд чи можна уявити як причиново-наслідковий зв’язок – тут радше виявляються некаузальні семантичні залежності. І знову-таки не можна стверджувати про об’єктивність взаємозумо-

вленості конструктів соціального знання, позаяк вона властива тільки цьому конкретному індивіду і ніякому іншому. Це зумовлює іншу обставину, через яку конструкти соціального знання неможливо увявити у вигляді системи типізацій або концептів (що намагається зробити, приміром, Т. ван Дейк).

Переживання і розуміння соціальної дійсності жодною мірою не пов'язані з чистим застосуванням правил або механічним перенесенням якоїсь "системи" оцінок на ситуацію. Цей аспект роботи соціального знання ретельно розробляється етнометодологами. Гарфінкель і Мак-Хью наголошують на ймовірнісному характері сенсів, приписуваних різноманітним аспектам ситуації [10, 12]. Ця унікальність ситуативного породження сенсу наводить на міркування, що породження соціальних значень саме являє особливий *різновид досвіду*, який неможливо аналізувати в термінах системності й причиновості. Але це не означає, що набір патернів сприйняття, оцінювання та дії є безсистемною сукупністю. Просто для висловлювання різноманітних типів некаузальної залежності поки що не існує адекватного соціологічного словника.

2. Синкретичність "соціальних уявлень".

Дискурсивні системи об'єктивного знання тематизовані. Критеріями такого розрізнення слугують сфери одержання або застосування його: дисциплінарний академічний дискурс, знання, "що обслуговують" різноманітні царини соціальної практики: політику, економіку, управління, право. Кожна з таких дискурсивних формацій є відносно замкнене утворення з відпрацьованими прийомами породження дискурсів певного типу, причому демаркація між такими системами, як правило, інституціоналізована. Соціальне знання не тематизоване, його відрізняє повнота, свого роду тотальність охоплення різноманітних аспектів ситуації, в якій перебуває агент. Схеми, завдяки яким відбувається миттєва синтетична оцінка обставин, розкладають їх у різноманітних семантичних площинах, аби потім вилитися в комплексну оцінку контексту інтеракції. До того ж повнота або глибина сприйняття різноманітних соціальних аспектів ситуації, а точніше, врахування цих інваріантів залежить

від соціальної компетенції агента, від обсягу та структури капіталу його наявного знання.

Через таку свою синкретичність соціальне знання (а точніше, сфера його прояву – повсякденна комунікація) є чи не єдиним простором, який запобігає розпаду соціального життя на сепаратні царини. Простір життєвого світу, позбавлений, здавалося б, головного принципу організації, де різноманітні порядки сенсоутворення не перекриваються загальним порядком, утім, залишаються єдиною сферою, яка збирає й утримує цілісність соціального. Саме тут соціальне знання виступає когнітивним підґрунтям народження соціальності з духу повсякденних комунікативних практик.

3. Генеза конвенційного знання. Соціальне знання формується безпосередньо в процесі інтеракції, коли агент на підставі численних ледь помітних нюансів оцінює сутність того, що відбувається. Його можна представити як *знання-розуміння* (на відміну від знання-репрезентації) на основі непередикативно-символічних форм, не здатних до дискурсивно-логічного вираження. Це знання живе на якійсь межі, воно зміцнюється в крайній сфері розуміння, "*де своє й чуже грають одне в одному, не вимагаючи при цьому згоди, заснованої на єдності*" [11, 46].

Народження змісту (експлікація, прояви, а отже й справжнє буття) знання відбувається в моменті тут і тепер, у миттєвості прочитування ситуації, моментальній оцінці всіх нюансів її. Капітал схем інтерпретації латентний, невидимий, наявний віртуально й актуалізований у момент народження сенсу, щоб відразу перебудуватися, переінтерпретуватися самим перебігом узаємодії; таке знання ніколи не є, воно процесуальне: народжений у деякому контексті сенс уже проблематичний, він перебуває в модальності "ймовірно", він завжди відкритий для корекції або доповнення.

Простір народження соціального сенсу – місце духу соціального знання, що з'являється. Соціальне знання – це не сфера, як іноді вважають, де зберігаються свого роду сенсові осади вже сталих, колишніх сенсів. Соціальне знання позначається на кодифікованих стереотипах сприйняття і поведінки, забезпечуючи необхідний мінімум обопіль-

них моделей сенсоутворення, маніпуляцій, акцій і дій. Але це вже інша онтологічна площина його буття. Робота інтерпретаційних схем здебільшого прихована й не потребує предикативного відновлення.

4. Відповідність і збіг: критерії вірогідності. Системи дискурсивного знання перейняті власною істинністю. Вірогідність соціального знання співвідноситься з вимогами звичайного виживання. Істина визначається тут не через *відповідність*, а через *збіг* сенсових горизонтів, наявність “спільних місць”. Якщо істина наукового знання містить незалежний від суб’єкта об’єктивний зміст, то надійність соціального знання завжди суб’єктивно значуща.

Істини першого роду передають причетність до реальності. Соціальне знання передає міру соціального, характеризує повноту участі в житті. Істини науки позачасові, підлягають типології “завжди і скрізь”, а достовірності спільного знання ситуаційні, вони проходять крізь сполучення “тут і тепер”. Те, що неприпустимо в науковому дискурсі (неадекватність і суперечливість), цілком доречно в стихії повсякденних оцінок і дій. Соціальне знання вміщує в собі прагматичну раціональність, яку неможливо уявити в термінах адекватності й логічності, а тільки-но в поняттях доречності, надійності, консенсуальності й ефективності.

Концептуалізація соціальних схем сенсоутворення та дії вимагає уточнення понять раціональності й раціонального. Раціональність розуміємо в широкому сенсі: як те, що втілюється в сенсові, правильні, регулярно повторювані, розумово-прозорі взаємозв’язки, наявні в різноманітних полях і стилях раціональності.

Така плюралізація раціональності призводить до того, що нескінченній кількості форм ірраціональності протистоїть не одна всеохопна форма раціональності, а специфічні, змінювані форми її.

Це означає, що існує раціональність, заснована на досвіді й утілювана в дії та мові, яка не зумовлена лише підпорядкованим меті раціональним міркуванням або домаганнями чистої значущості. Такою є раціональність

“практичного почуття”, підвалини якого становлять схеми соціального знання.

Висновки. Отже, ми постулюємо соціальне знання не як сукупності знаків (означуваних елементів, що відсилають до змістів або уявлень), але як основу практик, які систематично утворюють об’єкти, взаємовідносини, ситуації соціальної взаємодії на ґрунті інтеріоризованих агентом схем сприйняття, – дорефлексивно засвоєному і також несвідомо використовуваному капіталі прагматичних зразків.

Вище ми зазначали, що генеза конвенціонального знання, спільного горизонту соціальних сенсів зумовлена прагматичною необхідністю взаємного розуміння і дії. Більшість сенсів, седиментованих у схематизмах і класифікаціях соціального знання, соціально санкціоновані й підтримуються інституціонально. Але ці інституціоналізовані сенси інтеріоризуються агентом і згодом, вже під час практики, постають як об’єктивні характеристики ситуації. Індивід не усвідомлює власної “конститутивної ролі” щодо дійсності – це одна з базисних характеристик природного настановлення свідомості. Отже, осмислення, орієнтація, визначення ситуації відбуваються неначе автоматично, не обертаючись на предмет рефлексії або раціонального вибору. Тематизація і дискурсивний аналіз ситуації можливий лише постфактум.

Типові конструкти повсякденної свідомості визначають загальну перспективу сприйняття й інтерпретації соціальних ситуацій. Завдяки дії цих конструктів формується сектор світу, зрозумілий кожному учаснику взаємодії, а отже, приймається на віру без жодних уточнень або сумнівів щодо його справжності.

Таким чином, у своєму повсякденному соціальному існуванні ми спираємося на неексплікований, соціально розподілений запас спільного знання, саме який конститує поле очевидних об’єктів, дій і подій.

Ці “очевидні”, тобто неproblemатичні характеристики об’єктів і соціальних ситуацій, що виступають як знання “кожного”, з іншого боку, вважають об’єктивними й анонімними і вони становлять, власне, корпус соціального знання.

Соціальне знання – це, таким чином, “загальнозначущі” повсякденні уявлення про “порядок речей” і дій, схематизми оцінювання й практичні рецепти поведінки, що зводять нанівець імовірну проблематичність взаємодії і забезпечують ефективність численних соціальних практик.

Отже, соціальне знання визначає системи очевидностей – самозрозумілих об’єктів і їх характеристик, типових особистостей і ролей, усієї сукупності нерелексивних очікувань, які конституюють простір “природної настановлення” свідомості. Або, іншими словами, у патернах спільного знання осідають сенси, які конституюють системи очевидного – непроblemатичного, самозрозумілого досвіду, все те, що творить реальність здорового глузду.

Література

1. Степаненко В. До проблеми посткласичної концептуалізації соціальних змін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 4–5. – С. 76–92.
2. Рорти Р. Філософія и зеркало Природы. – Новосибирск, 1997.
3. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. – М., 1998.
4. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. – М., 1995.
5. Подорога В. Выражение и смысл. – М., 1995.
6. Мерло-Понти М. Око и дух. – М., 1992.
7. Бурдьё П. Социология политики. – М., 1993.
8. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М., 1996.
9. Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990.
10. Новые направления в социологической теории. – М., 1978.
11. Вальденфельс Б. Повседневность как плавильный тигель рациональности // Социо-Логос. – Вып. 1. Общество и сферы смысла. – М., 1991.
12. Garfinkel H. Studies of the Routine Grounds of Everyday Activities / Studies in Social Interaction (Sudnow D. Ed.). – N.-Y.: Free Press, 1972. – P. 3–41.